

<https://doi.org/10.70728/c.series.ped.v08.i08.010>

UDK 37.02

<https://orcid.org/0000-0001-8452-4060>

XALQARO VA MILLIY TAJRIBA

Zaxidova Zulfiya Xalilullayevna

Iqtisodiyot fanlari bo‘yicha falsafa doktori, PhD

z.zahidova@mail.ru

Annotatsiya. Maqolada oliy ta‘lim muassasalari o‘rtasidagi raqobatning xalqaro va milliy tajribasi tahlil qilingan. AQSH, Buyuk Britaniya, Yevropa Ittifoqi, Xitoy va Singapur davlatlarida oliy ta‘lim tizimida raqobatni shakllantirish mexanizmlari, reyting tizimlari va ularning universitetlar faoliyatiga ta‘siri o‘rganilgan. Shuningdek, O‘zbekistonda 2017 yildan keyin amalga oshirilgan islohotlar natijasida oliy ta‘lim tizimida yuz bergan transformatsiya, davlat va nodavlat oliy ta‘lim muassasalari o‘rtasidagi raqobat, xalqaro filiallar roli hamda milliy universitetlarning xalqaro reytinglardagi ishtiroki tahlil qilingan. Tadqiqot natijasida universitetlar raqobatbardoshligini oshirishning asosiy strategiyalari va ustuvor yo‘nalishlari aniqlangan.

Kalit so‘zlar: oliy ta‘lim, universitet reytinglari, raqobatbardoshlik, xalqaro tajriba, milliy tajriba, ta‘lim sifati, akademik avtonomiya, xalqarolashtirish, transmilliy ta‘lim, islohotlar

Аннотация. В статье проанализирован международный и национальный опыт конкуренции между высшими образовательными учреждениями. Изучены механизмы формирования конкуренции в системе высшего образования, рейтинговые системы и их влияние на деятельность университетов в США, Великобритании, Европейском союзе, Китае и Сингапуре. Также рассмотрена трансформация системы высшего образования в Узбекистане после 2017 года, конкуренция между государственными и негосударственными высшими учебными заведениями, роль международных филиалов, а также участие национальных университетов в международных рейтингах. В результате исследования определены основные стратегии и приоритетные направления повышения конкурентоспособности университетов.

Ключевые слова: высшее образование, рейтинги университетов, конкурентоспособность, международный опыт, национальный опыт, качество образования, академическая автономия, интернационализация, транснациональное образование, реформы.

Abstract. This article analyzes international and national experiences of competition among higher education institutions. It examines the mechanisms of competitive development in the higher education systems of the United States, the United Kingdom, the European Union, China, and Singapore, as well as the impact of global university rankings on institutional performance. Particular attention is given to the transformation of Uzbekistan’s higher education system since 2017, including the emergence of competition between public and private universities, the role of international branch campuses, and the participation of national universities in global rankings. The study identifies key strategies and priority areas for enhancing university competitiveness.

Keywords: higher education, university rankings, competitiveness, international experience, national experience, quality of education, academic autonomy, internationalization, transnational education, reforms

KIRISH. Oliy ta’lim muassasalari (OTM) o‘rtasidagi raqobat XXI asrning eng muhim ijtimoiy-iqtisodiy jarayonlaridan biriga aylandi. Bugungi kunda dunyo bo‘ylab **19 000 dan ortiq oliy ta’lim muassasasi** talabalar, professor-o‘qituvchilar, tadqiqot grantlari va xalqaro obro‘ uchun keskin raqobat olib bormoqda. Global reytinglar tizimlarining paydo bo‘lishi oliy ta’lim landshaftini tubdan o‘zgartirdi — universitetlar faoliyati son ko‘rsatkichlar orqali o‘lchanadigan, solishtiriladigan va baholanadigan tizimga aylandi (Hazelkorn, 2015).

Oliy ta’limdagi raqobatning nazariy asoslarini tushunishda S. Sloter va L. Lesli (1997) tomonidan ilgari surilgan «**akademik kapitalizm**» konsepsiyasi alohida o‘rin tutadi. Ushbu konsepsiyaga ko‘ra, davlat moliyalashtirishining qisqarishi va globallashtirish sharoitida universitetlar bozor sub’yektlariga aylanib, tashqi moliyaviy resurslarni jalb qilish uchun faol raqobatga kirishmoqda. Professor-o‘qituvchilar «davlat tomonidan subsidiyalangan tadbirkorlar»ga aylangan bo‘lib, ilmiy bilim jamoat ne‘mati sifatida emas, balki kapitallashtirilishi lozim bo‘lgan tovar sifatida qaralmoqda (Slaughter & Leslie, 1997; Slaughter & Rhoades, 2004). B. Klark (1998) «tadbirkor universitet» tushunchasini ishlab chiqib, universitetlarning bozor sharoitlariga moslashuvi uchun beshta tashkiliy yo‘lni aniqladi: boshqaruv yadrosini mustahkamlash, rivojlantiruvchi periferiyani kengaytirish, moliyalashtirish manbalarini diversifikatsiya qilish, akademik markazni rag‘batlantirish va tadbirkorlik madaniyatini shakllantirish.

M. Trov (1973) oliy ta’lim tizimlarining elitar (yosh aholining 15% dan kam qamrab olingan), ommaviy (15–50%) va universal (50% dan yuqori) bosqichlarga o‘tish nazariyasini ishlab chiqqan. Bugungi kunda ko‘pgina rivojlangan davlatlar universal bosqichga o‘tgan bo‘lsa, rivojlanayotgan mamlakatlarda ushbu jarayon davom etmoqda. Raqobat ana shu o‘tish jarayonlarining muhim harakatlantiruvchi kuchi hisoblanadi.

F.Altbax (2016) ta’kidlashicha, global oliy ta’lim «markazlar va periferiya» tizimida faoliyat yuritadi — jahon darajasidagi tadqiqot universitetlarining kichik guruhi (asosan G‘arb mamlakatlarida) ustunlik qiladi, rivojlanayotgan mamlakatlar esa strukturaviy kamchiliklar bilan yuzlashadi. S. Marginson (2006) universitetlar «pozision tovarlar» — ijtimoiy mavqe va daromad imkoniyatlarini yaratuvchi xizmatlar ishlab chiqarishini

ta’kidlab, oliy ta’limdagi raqobatning moliyaviy resurslar, akademik obro‘ va simvolik kapital uchun olib borilishini isbotlagan.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

AQSH tajribasi: Ivy League modeli va bozor raqobati

Amerika Qo‘shma Shtatlarida **5 819 ta** oliy ta’lim muassasasi faoliyat yuritib, ularda **22 milliondan ortiq** talaba tahsil olmoqda. AQSH oliy ta’lim tizimi dunyodagi eng raqobatbardosh tizim hisoblanib, unda davlat va xususiy universitetlar erkin bozor sharoitida faoliyat yuritadi.

Ivy League universitetlari raqobatbardoshlikni saqlashning bir nechta asosiy mexanizmini qo‘llaydi. Birinchidan, endaument (jamg‘arma) modeli — Garvard universitetining endaumenti 2024 moliya yili yakuniga ko‘ra **53,2 milliard dollarni** tashkil etib, bu jahondagi eng katta akademik jamg‘arma hisoblanadi. Yeyl universiteti (**41,4 mlrd dollar**), Stenford (**37,6 mlrd dollar**) va Princeton (**34,1 mlrd dollar**) ham ulkan jamg‘armalarga ega. Princeton universitetida endaument daromadi yillik operatsion byudjetning uchdan ikki qismini qoplaydi. Jami AQSH oliy ta’lim muassasalarining endaument qiymati **837,7 milliard dollarni** tashkil etadi (NACUBO, 2024).

Ikkinchidan, ilmiy-tadqiqot moliyalashtirish — AQSH universitetlarining tadqiqot va ishlanmalarga (R&D) sarflari 2024 moliya yilida **117,7 milliard dollarga** yetdi, bu 2023 yilga nisbatan 8,1% o‘shishni tashkil etadi (NSF/NCSSES ma’lumotlari). Federal hukumat ushbu mablag‘ning 55% ini, ya’ni 64 milliard dollarni ta’minlaydi. Amerika universitetlar assotsiatsiyasi (AAU) a’zolari jami tadqiqot sarflarining **61%** ini amalga oshiradi.

Uchinchidan, yuqori tanlovchanlik — 2025 yil qabul jarayonida (Class of 2029) Garvardga **4,18%**, Kolumbiyaga **3,8%**, Yeylga **4,6%**, Braunga **5,2%** abituriyentlar qabul qilindi. O‘rtacha Ivy League qabul darajasi atigi **5,4%** ni tashkil etadi.

US News & World Report reytingi (1983 yildan nashr etiladi) AQSHda raqobatning asosiy harakatlantiruvchi kuchiga aylangan. 2024–2025 yil global reytingida oltita Ivy League universiteti dunyoning top-20 taligiga kirgan: Garvard (1-o‘rin), Kolumbiya (9-o‘rin), Yeyl (10-o‘rin). Biroq, reytinglar «buzilgan rag‘batlantirish» yaratishi — universitetlar haqiqiy sifatni yaxshilash o‘rniga reyting ko‘rsatkichlarini optimallashtirishga intilishi olimlar tomonidan tanqid qilinmoqda (Hazelkorn, 2015; Marginson, 2006).

Buyuk Britaniya: Russell Group va sifat baholash tizimlari

Buyuk Britaniyada oliy ta’limdagi raqobatning markazida **Russell Group** — 1994 yilda tashkil etilgan **24 ta yetakchi davlat tadqiqot universiteti** birlashmasi turadi. Russell Group a’zolari Buyuk Britaniyadagi barcha tadqiqot grantlari va kontrakt daromadlarining **75% dan ortig‘ini** oladi, barcha doktorlik darajalarining **60%** ini beradi va mamlakatdagi vrachlar va stomatologlarning **70%** ini tayyorlaydi. 2023/24 o‘quv yilida Russell Group universitetlarining jami daromadi **25,31 milliard funt sterlingni**, tadqiqot grantlari va kontraktlar daromadi esa **5,67 milliard funtni** tashkil etdi.

Raqobatni rag‘batlantirishning muhim vositasi — **Tadqiqot mukammalligi asoschiligi** (Research Excellence Framework — REF). 2021 yilgi REF natijalariga ko‘ra (2022 yil mayda e’lon qilingan), **157 ta** universitet ishtirok etib, **76 132** akademik xodim kamida bitta tadqiqot natijasini taqdim etdi. Natijalar shuni ko‘rsatdiki, tadqiqotlarning **41%**

i jahon darajasida (4*) deb baholangan (2014 yildagi 30% dan oshgan), **43%** i xalqaro miqyosda mukammal (3*) deb topilgan. REF natijalari yiliga taxminan **2 milliard funt** miqdoridagi tadqiqot moliyalashtirishni taqsimlashda asos bo‘lib xizmat qiladi.

Ta’lim mukammalligi asoschiligi (Teaching Excellence Framework — TEF) 2017 yilda joriy etilib, bakalavriat ta’lim sifatini Oltin, Kumush va Bronza darajalarida baholaydi. TEF 2023 natijalariga ko‘ra, **228 ta** provayder ishtirok etib, **46 tasi** Oltin (20%), **100 tasi** Kumush, **29 tasi** Bronza darajasini oldi. Oksford va Kembridj universitetlari Oltin darajasini qo‘lga kiritdi.

Breksitdan keyingi raqobat dinamikasi — 2021 yil avgustdan boshlab Yevropa Ittifoqi fuqarolari xalqaro talabalar sifatida tasniflandi. Natijada, YeI fuqarolaridan tushgan ariza soni 2020–2024 yillar oralig‘ida **58%** ga kamaydi. Biroq, YeIdan tashqari xalqaro talabalar soni **54%** ga oshdi. Xalqaro talabalar o‘quv to‘lovidan tushgan daromad 2022/23 o‘quv yilida **9,4 milliard funtni** tashkil etib, sektor daromadining 20% ini berdi. Bu ko‘rsatkich Britaniya universitetlarining xalqaro bozordagi raqobatbardoshligini saqlashdagi mohiyatini yaqqol ko‘rsatadi.

Yevropa Ittifoqi: Bolonya jarayoni va oliy ta’lim makoni

Bolonya jarayoni **1999 yil 19 iyunda** Italiyaning Bolonya shahrida 29 mamlakat tomonidan imzolangan bo‘lib, bugungi kunda **49 mamlakat** ishtirok etmoqda. Jarayonning asosiy maqsadi — Yevropa oliy ta’lim tizimlarini solishtiriluvchan, mos va izchil qilish orqali **Yevropa oliy ta’lim makoni** (EHEA) yaratish bo‘lib, u 2010 yilda rasman ishga tushirildi.

Bolonya jarayoni raqobatni bir nechta yo‘nalishda kuchaytirdi.

Birinchidan, **uch bosqichli daraja tizimi** (bakalavr — 3 yil, magistratura — 2 yil, doktorantura) standartlashtirilib, Yevropa universitetlarini bevosita solishtirish imkoniyati yaratildi. Ikkinchidan, **Yevropa kredit transfer tizimi** (ECTS) joriy etilib, talabalar mobilligini va universitetlar o‘rtasidagi raqobatni kuchaytirdi. Uchinchidan, **sifat ta’minlash standartlari** (ESG) ishlab chiqilib, universitetlarni Yevropa va jahon darajasida benchmarking qilishga majbur etdi.

Erasmus+ dasturi ushbu raqobatning muhim vositasi hisoblanadi. 1987 yilda 3 244 talaba bilan boshlangan dastur davomida jami **13 milliondan ortiq** ishtirokchi qatnashdi. 2021–2027 yillar davri uchun byudjet **26,2 milliard yevroga** oshirib belgilangan bo‘lib, bu oldingi davrga (14,7 mlrd yevro) nisbatan deyarli ikki barobar ko‘p. 2024 yilga kelib, **64 ta Yevropa universitetlar alyansi** 35 mamlakatdagi **560 dan ortiq** muassasani qamrab olmoqda. Mobillik va kredit transfer orqali talabalar «Yevropa oliy ta’lim bozori»da universitetlarni erkin tanlash imkoniyatiga ega bo‘ldi.

Jahon reytinglarining raqobatga ta’siri

Jahon universitet reytinglari oliy ta’limdagi raqobatning eng kuchli katalizatorlaridan biriga aylangan. Uchta asosiy reyting tizimi global oliy ta’lim landshaftini shakllantirmoqda.

QS World University Rankings 2025 — **105 ta** mamlakatdan **1 503 ta** universitetni qamrab olgan. Metodologiyasi besh tematik yo‘nalishda to‘qqizta ko‘rsatkichni o‘z ichiga oladi: akademik obro‘ (30%), sitata indeksi (20%), ish beruvchilar obro‘si (15%), professor-talaba nisbati (10%), xalqaro tadqiqot tarmog‘i (5%), ishga joylashish natijalari (5%),

barqarorlik (5%) va boshqalar. QS 2025 reytingida MTI ketma-ket **13-yil** birinchi o‘rinni egalladi; Imperial kolledj London ikkinchi, Oksford uchinchi, Garvard to‘rtinchi o‘rinda.

Times Higher Education (THE) World University Rankings 2025 — 115 ta mamlakatdan **2 092 ta** universitetni qamrab olgan. Oksford universiteti ketma-ket **9-yil** birinchi o‘rinni saqlab qolmoqda. Metodologiyasi beshta ustunda 18 ko‘rsatkichni o‘lchaydi: tadqiqot sifati (30%), ta‘lim (29,5%), tadqiqot muhiti (29%), xalqaro ko‘rinish (7,5%), sanoat bilan hamkorlik (4%).

ARWU (Shanxay reytingi) 2024 — 2 500 dan ortiq universitet baholanib, top-1000 nashr etilgan. Garvard ketma-ket **22-yil** birinchi. ARWU boshqa reytinglardan farqli o‘laroq, to‘liq ob‘yektiv ko‘rsatkichlarga asoslanadi (Nobel mukofotlari, Filds medali, yuqori sitatali tadqiqotchilar, Nature va Science nashrlari) va hech qanday so‘rovnomalardan foydalanmaydi.

Reytinglarning muassasalar xulq-atvoriga ta‘siri katta — universitetlar o‘lchanadigan tadqiqot natijalarini (nashrlar, sitatalar) ustuvor qo‘ymoqda, yuqori sitatali tadqiqotchilarni yollash, strategik birlashmalar va ingliz tilidagi nashrlarga e‘tibor kuchaymoqda. E. Xazelkorn (2015) ta‘kidlashicha, reytinglar universitet boshqaruvini rasional rag‘batlantirish tizimiga aylantirgan, ammo ularning salbiy ta‘siri ijobiydan ko‘proq. Marginson (2006) esa reytinglar «bir yagona jahon tadqiqot-universitet sektorini yaratmoqda» deb hisoblaydi.

Osiyo tajribasi: Xitoy va Singapur modeli

Xitoyning «Ikki birinchi darajali» tashabbusi (双一流)

Xitoy oliy ta‘lim tizimi ajoyib transformatsiyani boshdan kechirdi. Mamlakatda **3 119 ta** oliy ta‘lim muassasasida **48,46 million** talaba tahsil olib, yalpi qamrov koeffitsiyenti **60,8%** ni tashkil etadi (2024 yil).

Xitoy hukumati universitet raqobatbardoshligini oshirish uchun bosqichma-bosqich strategiya qo‘lladi. «**211 loyihasi**» (1995 yil) **116 ta** universitetni tanlab, ularni XXI asr uchun mustahkamlashni maqsad qildi. «**985 loyihasi**» (1998 yil) esa dastlab **9 ta** universitetni (C9 Ligasi), keyinchalik **39 tasini** jahon darajasidagi tadqiqot universitetlariga aylantirishga qaratildi.

2015 yilda e‘lon qilingan va 2017 yilda to‘liq ishga tushirilgan «**Ikki birinchi darajali**» (双一流) tashabbusi avvalgi ikkala loyihani almashtirdi. Birinchi bosqichda **140 ta**, ikkinchi bosqichda (2022 yil) **147 ta** universitet tanlandi — bu Xitoyning 3 000 dan ortiq oliy ta‘lim muassasasining taxminan 5% ini tashkil etadi. Tashabbus uchun 2016 yildan beri **167 milliard yuan (taxminan 23 milliard dollar)** sarflangan (Ta‘lim vaziri Huay Szipen ma‘lumotlari). Ushbu universitetlar Xitoyning magistrantlarining **50% dan ortig‘ini** va doktorantlarning **80%** ini tayyorlaydi.

Natijalar ta‘sirchan — QS 2025 reytingida Pekin universiteti **14-o‘rinni** (Osiyoda birinchi), Sinxua universiteti **20-o‘rinni** egalladi. ARWU 2024 reytingida Xitoyning **13 ta** universiteti top-100 ga, **203 ta** universiteti top-1000 ga kirdi — bu son AQSHning 183 ta universitetidan oshib ketdi. Shuningdek, Xitoy 2018 yildan beri ilmiy nashrlar soni bo‘yicha AQSHdan o‘zib ketgan. Bu raqamlar Xitoyning maqsadli davlat siyosati va katta hajmdagi moliyalashtirish orqali universitet raqobatbardoshligini sezilarli darajada oshira olganini ko‘rsatadi.

Singapur tajribasi: kichik davlatning katta yutuqlari

Singapur kichik davlat sifatida oliy ta’limda g‘ayrioddiy natijalarga erishganligining yorqin misoli hisoblanadi. Atigi **6 ta** mustaqil davlat universitetiga ega bo‘lgan Singapurda har bir muassasa aniq missiyaga ega.

Singapur Milliy universiteti (NUS) QS 2025 reytingida **8-o‘rinni** (Osiyoda birinchi) egallab, 40 000 dan ortiq talabani o‘qitadi. **Nanyang texnologiya universiteti** (NTU) QS 2025 reytingida **15-o‘rinda** bo‘lib, THE Young University Rankings 2024 da ketma-ket **ikkinchi yil** dunyoning eng yaxshi yosh universiteti deb topildi. Singapurning QS fan bo‘yicha reytingidagi natijalarining **30%** i global top-10 ga kirgan — bu dunyodagi eng yuqori ko‘rsatkich.

Singapur modelining muvaffaqiyat omillari quyidagilardan iborat: maqsadli davlat investisiyalari (ta’limga milliy byudjetning **~20%** i yo‘naltiriladi); sifat ustidan miqdorni ustunligi; ingliz tilida o‘qitish orqali xalqaro integratsiya; sanoat bilan yaqin hamkorlik; kichik hajm tufayli tezkor va muvofiqlashtirilgan siyosat amalga oshirish imkoniyati. Bu tajriba kichik mamlakatlar uchun o‘ta ahamiyatli saboq beradi — maqsadli strategiya va sifatga yo‘naltirilgan yondashuv orqali cheklangan resurslar sharoitida ham jahon darajasidagi universitetlar yaratish mumkin.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Milliy tajriba: O‘zbekistonda oliy ta’lim raqobati

2017 yil islohotlaridan keyingi transformatsiya

O‘zbekiston oliy ta’lim tizimi 2017 yildan boshlab benazir islohotlar davrini boshdan kechirmoqda. Prezident Sh.M. Mirziyoyev rahbarligida qabul qilingan bir qator hujjatlar oliy ta’lim tizimini tubdan o‘zgartirdi. 2017 yil 7 fevralda qabul qilingan **PF-4947-sonli** «2017–2021 yillarda O‘zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo‘nalishi bo‘yicha Harakatlar strategiyasi» Farmoni islohotlarning poydevorini yaratdi. 2017 yil 20 aprelda **2909-sonli** «Oliy ta’lim tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida» Qaror qabul qilindi.

Islohotlarning strategik hujjati — **2019 yil 8 oktyabrda** qabul qilingan **O‘P-5847-sonli** «2030 yilgacha O‘zbekiston Respublikasi oliy ta’lim tizimini rivojlantirish konsepsiyasi» Farmoni bo‘lib, unda oliy ta’limga qamrov koeffitsiyentini **50%** ga yetkazish va kamida **10 ta** oliy ta’lim muassasasini jahon reytinglarining (QS/THE/ARWU) top-1000 ligiga kiritish maqsadi belgilangan. 2023 yil 11 sentyabrda **PF-158-sonli** «O‘zbekiston–2030» strategiyasi qabul qilinib, islohotlarning keyingi bosqichi belgilandi. 2023 yilda qabul qilingan yangi **Ta’lim to‘g‘risidagi qonun** (O‘RQ-637) davlat va nodavlat ta’lim muassasalari faoliyatini tartibga soluvchi yagona huquqiy bazani yaratdi.

Natijalar hayratlanarli — oliy ta’limga **yalpi qamrov koeffitsiyenti** 2017 yildagi **9%** dan 2024/2025 o‘quv yilida **47,7%** ga oshdi (Ruziev & Burkhanov, 2018; O‘zbekiston Davlat statistika qo‘mitasi, 2025). Talabalar soni **taxminan 250 ming** nafardan **1 432 800** nafarga — ya’ni **5,7 barobar** ko‘paydi. Oliy ta’lim muassasalari soni 2016 yildagi **77 tadan** 2024/2025 o‘quv yilida **222 taga** oshdi.

Davlat va nodavlat OTMlar o‘rtasidagi raqobat

Prezident I.A. Karimov davrida oliy ta‘lim faqat davlat monopoliyasi ostida bo‘lib, xususiy universitetlar deyarli mavjud emas edi. 2021 yil burilish nuqtasi bo‘ldi — **Sharda-O‘zbekiston universiteti** birinchi mustaqil xususiy universitet sifatida, **Profi University** esa birinchi xususiy pedagogika universiteti sifatida tashkil etildi.

2024/2025 o‘quv yiliga kelib, Davlat statistika qo‘mitasi ma‘lumotlariga ko‘ra, mamlakatda **116 ta davlat, 67 ta xususiy va 31 ta xorijiy filial** oliy ta‘lim muassasasi faoliyat yuritmoqda (jami 205–222 ta, manbaga qarab). Diqqatga sazovor jihati shundaki, **nodavlat muassasalar (xususiy + transmilliy) soni davlat universitetlaridan oshib ketgan** (WIUT rektori K. Karimov ma‘lumoti, 2026 yil yanvar).

Akademik va moliyaviy avtonomiya raqobatning muhim sharti hisoblanadi. 2021 yil 25 dekabrda **PQ-61-sonli** Qaror bilan **41 ta** davlat universitetiga moliyaviy avtonomiya berildi. 2023 yil Konstitutsiyaviy islohot oliy ta‘lim muassasalariga **akademik o‘zini-o‘zi boshqarish, ilmiy tadqiqot va o‘qitish erkinligi huquqini** kafolatlabdi. **Yangi O‘zbekiston universiteti** (2021 yilda ta‘sis etilgan) birinchi davlat mustaqil universiteti modeli sifatida yaratilib, MTI (J-WEL) va Myunxen Texnika universiteti (TUM) bilan hamkorlikda faoliyat yuritmoqda.

Xalqaro filial kampuslar va ularning raqobatdagi roli

O‘zbekiston transmilliy oliy ta‘lim muassasalari soni bo‘yicha **dunyoda uchinchi o‘rinni** egallaydi (Xitoy va BAE dan keyin) (Wilkins & Muratov, 2024). 2017 yilgacha mamlakatda atigi **7 ta** transmilliy ta‘lim provayderi bo‘lgan bo‘lsa, 2024 yilga kelib bu son **38 taga** yetdi, shulardan **30 tasi** to‘liq xalqaro filial kampuslar.

Eng muhim xalqaro filiallar qatoriga quyidagilar kiradi: **Vestminster xalqaro universiteti Toshkentda** (WIUT, 2002 yil — eng qadimgilaridan biri), **Turin politexnika universiteti Toshkentda** (2009 yil, muhandislik yo‘nalishi), **Inxa universiteti Toshkentda** (2014 yil, Janubiy Koreya), **Webster universiteti Toshkentda** (2019 yil, AQSH — 2024 yil kuziga kelib 5 500 dan ortiq talabaga ega, 10 000 talabalik yangi kampus rejalashtirilgan), **MDIS Toshkentda** (Singapur), **Amity universiteti** (Hindiston), **Moskva davlat universiteti Toshkentda** va boshqalar. Shuningdek, Janubiy Koreya (Buchxon, Aju), Hindiston (Sharda, Acharya) va boshqa mamlakatlar universitetlarining filiallari faoliyat yuritmoqda.

O‘zbekiston xalqaro reytinglarda

O‘zbekiston universitetlari ilk bor **QS World University Rankings 2025** da paydo bo‘ldi: **TIQXMMI** (Toshkent irrigatsiya va qishloq xo‘jaligini mexanizatsiyalash muhandislari instituti) Milliy tadqiqot universiteti **547-o‘rinni**, **O‘zbekiston Milliy universiteti** (Mirzo Ulug‘bek nomidagi) **781-o‘rinni** egalladi. QS 2026 reytingida **TIQXMMI 469-o‘ringa** ko‘tarildi (78 pog‘ona yuqoriga), Milliy universitet esa **721–730-o‘rin** oralig‘ida joylashdi. THE Impact Rankings 2024 natijalarida **7 ta** o‘zbek universiteti top-1000 ga kirdi. Toshkent davlat o‘zbek tili va adabiyoti universiteti gender tengligi bo‘yicha dunyoda **10-o‘rinni** egalladi.

Bu natijalar, shubhasiz, dastlabki muvaffaqiyatlarni aks ettiradi, biroq 2019 yilgi Konsepsiyada belgilangan maqsadga (10 ta OTM jahon top-1000 ligida) erishish uchun hali jiddiy sa‘y-harakatlar talab etiladi.

Universitetlar raqobatbardoshligini oshirish strategiyalari

Xalqaro va milliy tajriba tahlili oliy ta’lim muassasalari raqobatbardoshligini oshirishning bir nechta asosiy strategik yo‘nalishlarini aniqlash imkonini beradi.

Marketing strategiyalari. F. Kotler va K. Foks (1995) ta’lim muassasalari uchun strategik marketing konsepsiyasini ishlab chiqqan bo‘lib, bunga bozor segmentatsiyasi, iste’molchi xulq-atvorini o‘rganish, ta’lim dasturlarini loyihalash, narx belgilash va brending kiradi. Zamonaviy sharoitda universitetlar raqamli marketing, ijtimoiy tarmoqlar va xalqaro talabalarni jalb qilish bo‘yicha maqsadli kampaniyalardan faol foydalanmoqda.

Innovatsiya va texnologiya transferi. M. Porterning (1980, 1985) raqobat strategiyalari nazariyasi oliy ta’limga qo‘llanilib, xarajatlar bo‘yicha yetakchilik, differensiatsiya va fokuslash strategiyalari muvaffaqiyatli amalga oshirilayotganligi aniqlangan (Kettunen, 2002). B. Klark (1998) modeli bo‘yicha tadbirkor universitetlar tadqiqot natijalarini tijoratlashtirish, sanoat bilan hamkorlikni kengaytirish va moliyalashtirish manbalarini diversifikatsiya qilish orqali raqobatda ustunlikka erishmoqda.

Ta’lim sifati raqobat ustunligi sifatida. REF va TEF (Buyuk Britaniya), US News reytingi (AQSH) kabi tizimlar ko‘rsatmoqdaki, ta’lim va tadqiqot sifatini mustaqil baholash mexanizmlari raqobatni rag‘batlantirishning eng samarali vositasi hisoblanadi. Xitoyning «Ikki birinchi darajali» tashabbusida 2022 yildan boshlab **chiqish mexanizmi** joriy etildi — 15 ta universitetga maqomni yo‘qotish xavfi to‘g‘risida ogohlantirish berildi. Bu yondashuv sifatni doimiy yaxshilashga rag‘batlantiradi.

Xalqarolashtirish strategiyalari. Bolonya jarayoni va Erasmus+ tajribasi, Singapurning «Global maktabxona» strategiyasi, O‘zbekistonning xalqaro filial kampuslarni jalb qilish siyosati — bularning barchasi xalqarolashtirishning raqobatbardoshlikni oshirishdagi hal qiluvchi ahamiyatini tasdiqlaydi. O‘zbekiston ushbu yo‘nalishda salmoqli qadamlar tashlagan — 38 ta transmilliy ta’lim muassasasi mamlakatning xalqaro oliy ta’lim bozoridagi o‘rnini mustahkamlamoqda.

XULOSA

Xalqaro va milliy tajriba tahlili shuni ko‘rsatadiki, oliy ta’lim muassasalari o‘rtasidagi raqobat global bilim iqtisodiyotining ajralmas qismiga aylangan. AQSH modeli (endaument va bozor raqobati), Buyuk Britaniya modeli (sifat baholash tizimlari), Bolonya jarayoni (standartlashtirish va mobillik), Xitoy modeli (maqsadli davlat moliyalashtirish) va Singapur modeli (sifatga yo‘naltirilgan strategik yondashuv) — har biri o‘ziga xos raqobat mexanizmlarini namoyon etadi.

O‘zbekiston 2017 yildan boshlab oliy ta’lim tizimida ta’sirchan miqdoriy o‘rishga erishdi — OTMlar soni 3 barobar, talabalar soni 5,7 barobar oshdi, oliy ta’limga qamrov koeffitsiyenti 9% dan 47,7% ga ko‘tarildi. Mamlakat xalqaro reytinglarga ilk bor kirdi va transmilliy ta’lim bo‘yicha dunyoda uchinchi o‘rinni egalladi. Biroq, miqdoriy o‘rishni **sifat o‘rish** bilan muvozanatlash, tadqiqot salohiyatini kuchaytirish, akademik avtonomiyani chuqurlashtirish va reyting maqsadlariga erishish O‘zbekiston oliy ta’limining kelgusi davrdagi asosiy vazifalari bo‘lib qolmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Altbach, P. G. (2016). *Global perspectives on higher education*. Johns Hopkins University Press.
2. Altbach, P. G., Reisberg, L., & Rumbley, L. E. (2009). *Trends in global higher education: Tracking an academic revolution*. Sense Publishers / UNESCO.
3. Clark, B. R. (1998). *Creating entrepreneurial universities: Organizational pathways of transformation*. Pergamon Press / IAU Press.
4. Hazelkorn, E. (2015). *Rankings and the reshaping of higher education: The battle for world-class excellence* (2nd ed.). Palgrave Macmillan.
5. Kotler, P., & Fox, K. F. A. (1995). *Strategic marketing for educational institutions* (2nd ed.). Prentice Hall.
6. Marginson, S. (2006). Dynamics of national and global competition in higher education. *Higher Education*, 52, 1–39.
7. Marginson, S. (2016). *The dream is over: The crisis of Clark Kerr's California idea of higher education*. University of California Press.
8. OECD. (2024). *Education at a Glance 2024: OECD indicators*. OECD Publishing.
9. Porter, M. E. (1980). *Competitive strategy: Techniques for analyzing industries and competitors*. Free Press.
10. Ruziev, K., & Burkhanov, U. (2018). Uzbekistan: Higher education reforms and the changing landscape since independence. In J. Huisman et al. (Eds.), *25 years of transformations of higher education systems in post-Soviet countries* (pp. 435–459). Palgrave Macmillan.
11. Slaughter, S., & Leslie, L. L. (1997). *Academic capitalism: Politics, policies, and the entrepreneurial university*. Johns Hopkins University Press.
12. Slaughter, S., & Rhoades, G. (2004). *Academic capitalism and the new economy: Markets, state, and higher education*. Johns Hopkins University Press.
13. Trow, M. (1973). *Problems in the transition from elite to mass higher education*. Carnegie Commission on Higher Education.
14. UNESCO. (2024). *Global education monitoring report 2024/5: Leadership in education*. UNESCO Publishing.
15. Wilkins, S., & Muratov, B. (2024). International branch campuses in Uzbekistan. *International Higher Education*, No. 119. Boston College CIHE.